

**Te Hiringa
Mahara**
Mental Health and
Wellbeing Commission

Ngā Tukinga o te Kowheori-19: Pepa #5

Te tautoko i te toiora i muri i tētahi mōrearea:
Te raupapa tirohanga ki te Kowheori-19

Poutūterangi 2023

Te tautoko i te toiora i muri i tētahi mōrearea: Te raupapa tirohanga ki te Kowheori-19

Whakarāpopoto

Ko te haepapa tuatahi whai muri i tētahi mōrearea pēnei i te whiunga taiao, ko te whakanoho i te haumaruru me te noho a te iwi, ko te whai urupare wawe ki ngā auhi, ko te waihanga i ngā hanganga kikokiko. E hāngai ana te titiro o ā mātou kitenga nei ki te wā whai muri tonu i taua haepapa hei tautoko i te toiora maupoto me te toiora mauroa o te hunga e whiua ana.

Mai i ō mātou rangahau ki ngā tukinga toiora o te Kowheori-19 i Aotearoa ka kite mātou:

I ngā wā o te mōrearea, he matatini ngā wero e pā ana ki te hauora hinengaro, ki ngā waranga me te toiora. Ka pōnānā ētahi, ka hingapouri ētahi, ka whakatōhenehene ētahi. E whakatōhenehenetia ana hoki ko ngā ratonga tautoko – ngā pūnaha o te hauora me te toiora, me ngā hononga ki ngā whānau, hoa hoki.

Ka rerekē ngā wero ki ia tauwāhi, ki ia hapori, ki ia tangata, ki ia whānau. Ka rongo ētahi i te momotutanga, ko ētahi ka pāngia e ngā tupuheke o te ōhanga, ka mutu, ko ētahi ka noho pea ki ngā tūāhua o te mōrearea me te tūkinu. I roto i nga mōrearea katoa, hua rawa ake ētahi hapori hou, tūwhitinga noho hoki. Ka rerekē ngā wheako a tēnā, a tēnā: he wā roa tonu ka rangona ngā tukinga, ka mutu, ko te kawatau, ka piki ngā pāpātanga o te auhi me ngā waranga.

Me aropū te kāwanatanga ki ērā kua taumahatia, ki ngā hapori kua tautuhia ki He Ara Oranga: te Pūrongo a te Kāwanatanga ki te Hauora Hinengaro me Ngā Waranga.¹ E mōhio ana tātou ko rātou ka pā kinotia i ngā mōrearea me ngā tukinga ki te ōhanga, ki te taiao me ngā whakarauoratanga ō muri i tētahi whiunga o te taiao.

I roto i te wā tata, kia whakakotahi mai ngā rōpū hapori, ngā wha-re karakia, tae rawa ake ki ngā whānau, ngā hapū, ngā kaiwhakarato Māori me ngā hapori. He hirahira katoa ēnei rōpū ki te tautoko i te toiora, mā roto i te tuari i ngā pārongo, i ngā rauemi, i ngā kai me te whakaū i te wairua hapori me te ahurea toiora. Ki ngā wāhi e tuku āwhina ai te kāwanatanga ki ēnei rōpū, me raungāwari te tuku i ngā ratonga tautoko, me pono, me aro, me whai ngā mātauranga o te hau kāinga. Kua kitea he tino tere, he tino whai hua tēnei o ngā huarahi.

I roto i te wā tauwaenga, kia whakapau kaha ki te waihanga anō i ngā hanganga e tautoko ana i ngā tūhono me ngā tino ratonga o te hapori – ki ngā wāhi momotu rawa o ngā hapori taiwhenua; inarā he hirahira te hangarau matihiko ki te tuari i ngā pārongo me te whakaū i te toiora (mā ngā hononga ki ngā whānau me ngā hoa; mā ngā karere tūmatanui e taea ai te whakatairangatanga o te hauora hinengaro me te toiora, pēnei i te tuku tuwhiri māmā ki te āwhina i te tangata e pōraruru ana i ngā āwangawanga; otirā, mā ngā ratonga tautoko toiora (pēnei i ngā ratonga kura me ngā ratonga o te hauora hinengaro me ngā waranga) hei haumarua anō i te iwi.

I roto i te wā roa kia whakapau kaha ki te mairanga i te wairua hapori me te whakanoho i te manawaroa. He mea nui tēnei ki te ārai atu i ngā pānga kino rawa o te hauora hinengaro, o ngā waranga me te toiora hei ngā mōreareatanga ka tūpono mai nei.

He mea hirahira kia kore ai e hautopea ngā ratonga i roto i te wā, pēnei i ngā ratonga hauora hinengaro nei. Ko te tūraru whai muri i tētahi mōrearea, ka taipari ana ngā tino hiahiatanga ina ka huri tuarātia ngā waiaro me ngā tautoko. E mōhio ana tātou ka mauroa ngā tūkinga, ka mutu, ki te rongohia ētahi atu 'ohoreretanga', mōrearea rānei, ka taumaha ake te tūkinga, ā, ka whānui te tipu o te ngaukino – i tēnei wā e hāngai ana tēnei ki ngā hapori i tukia kinotia e te Kowheori-19 ka tahi, ka rua ki ngā waipuke me te Āwhā Kaperiere.

E mōhio ana tātou mā te tautoko puta noa ka whakarite marika tātou mō ngā mōrearea ka tūpono mai. E hirahira ana kia tīmata ēnei mahi ināianei tonu. Me aropū tātou ki ngā akoranga o ngā mōrearea i pā ki Aotearoa i ngā tau tata nei, ā, me mauroa te aro ahakoa hipa noa atu te mōrearea.²

I runga i ngā kitenga o tēnei pūrongo, anei ā mātou tūtohunga:

- Ko ngā whakataunga ki ngā urupare mōrearea, ki ngā tautoko toiora me honoa ki te Māori kia whai wāhi mai hoki te mana arataki a te Māori.
- Ko ngā hapori i pākinotia me whai wāhi ki ngā whakataunga, tae atu ki ngā tamariki, ngā rangatahi, ngā rangatahi Māori, ngā whānau, ngā tāngata whaikaha, ngā tāngata hauā me ngā tāngata o ngā momo ahurea katoa.
- Kia poua ngā tautoko mutungakore mō ngā ngaukino me ngā auhi.
- Tāpiri atu ki te waihanga anō i ngā hanganga nui me ngā pū ratonga, me whakahaepapa ngā hanganga pāpori.
- Ko te tikanga ko ngā tautoko a te kāwanatanga me tuku ināianei tonu ki te āwhina i ngā whakahaerenga hapori me ngā marae kia taunakitia te toitū me te manawaroa, kia rite ai rātou ki te tuku urupare ki ngā whakarauoratanga, otirā kia rite ai mō ngā mōrearea ka tūpono mai nei.
- Mā ngā hohenga whitawhita e whakaora, e whakapai ake i ngā hononga me ngā hanganga matihiko ki ngā hapori taiwhenua me ngā rōpū kaōre e whai wāhi ana ki te hangarau matihiko.
- Me whakangao ki ngā 'āraitanga matua' o te tūkinu kia āhei ai ngā hapori ki te arataki i te huringa waiaro, i ngā whanonga me ngā ture ā-noho e taituarā ana i te mahi tūkinu. Mā konei ka heke te mahi tūkinu hei ngā rā e ara mai nei.
- Kia whai rauemi ngā rangahau ki te toiora e mārama ake ai ngā tuinga o ngā mōrearea, pēnei i ngā waipuke me te Āwhā Kaperiere. Mā konei ka haruru tonu ngā urupare, ka hāpaingia ā tātou whakarite mō ngā mōrearea ka tūpono mai, otirā ka hāpaitia te toiora whānui.

1 Ko ngā rōpū e tūtohungia ana i He Ara Oranga: te Pūrongo a te Kāwanatanga ki te Hauora Hinengaro me Ngā Waranga me te ture o te Komihana o te Hauora Hinengaro me te Toiora ko: te iwi Māori; ko Ngā Iwi o Te Moananui-a-Kiwa; ko Ngā Rerenga me ngā manene; ko ngā hapori Takatāpui, ko ngā hapori Taiwhenua; ko te hunga Hauā; ko Ngā Ika-a-whiro; ko Ngā Mauhere, ko te Rangatahi; ko ngā Kaumātua; ko te hunga tamariki e noho pōkaikaha ana i ngā momo tūāhua o te taitamarikitanga; ko Ngā Tamariki e taurimatia ana e te Kāwanatanga.

2 Ko ngā mōrearea onātata tonu nei pērā i te rū whenua o Ōtautahi, i te rū whenua o Kaikōura, i te hūnga o Whakaari, i te whakaekenga o te whare kara-kia Mahometa i Ōtautahi, i te Kowheori-19, i te mahi whakamataku i New Lynn me ngā mōrearea e hāngai ana ki ngā waipuke onātata tonu nei.

Te kaiwhakamāori: Tamahou McGarvey

